

**prof. PhDr. Jan Rataj, CSc. Projev na vernisáži výstavy „Dr. Edvard Beneš,
československý diplomat, politik a prezident“**

Gotický sál Husitského muzea v Táboře 3. září 2008. Výstavu zahájil prezident České republiky prof. Ing. Václav Klaus, CSc. Výstava proběhla pod záštitou RNDr. Jana Zahradníka, hejtmana Jihočeského kraje. Realizátorem výstavy byl poslanec Evropského parlamentu doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc. za podpory frakce EPP-ED v Evropském parlamentu.

Vážený pane prezidente, dámy a pánové, kolegové,

je mi potěšením, že zde - na půdě Tábora - mohu pronést několik slov o osobnosti Edvarda Beneše. Z genia loci husitského Táborska, kde se podle Benešova pojetí českých dějin „*tvořil kdysi první pokus o naši historickou demokracii náboženskou, politickou a sociální*“¹, čerpal posilu pro oprávněnost svého politického ideálu. Pravidelně sem zajížděl již před první světovou válkou, od r. 1930 do vlastního domu, který zbudoval v Sezimově Ústí. Táborsko se mu stalo nejen místem pravidelného odpočinku, ale také útočištěm ve vyhrocených pomnichovských a poúnorových časech.

Docent, od r. 1922 profesor, E. Beneš byl vyhraněnou osobností s vlastními pevnými názory, s vědeckým zázemím v oborech sociologie, filozofie, filologie, mezinárodní právo. Jeho objektivní analýzy demokratických systémů, politického stranictví, parlamentarismu, politického vůdcovství, mezinárodní politiky, politické kultury si zachovaly svou aktuální politologickou hodnotu, neboť dnešní demokracie řeší, byť v jiných podmínkách, stále stejné obtíže.

Ve třiceti letech vstoupil do české politiky. Svou odbornost a erudovanost využil ve prospěch demokratických ideálů. Akademické kořeny ovlivnily i jeho chápání politiky jako rovnováhy vědeckých a uměleckých přístupů. „*Politik jako umělec vkládá...svého ducha, své ideje, své city, své plány, svou individualitu, své já. Politik jako vědec pozoruje, studuje, hledá realitu...*“² Odmítal bezkonceptní pojetí politiky jako pouhé každodenní bezzásadové účelové shlukování zájmů či způsob osobního podnikání. Roli ministra zahraničí či prezidenta chápal jako

¹ BENEŠ E. Projev v Táboře 21.5.1938. In Edvard Beneš, Projevy – články – rozhovory 1935 – 1938, Ed. Vašek Richard. Praha: Masarykův ústav – Archiv AV ČR, 2006, s. 644.

² BENEŠ E. O politice. In Edvard Beneš. Filosof a státník. Praha: nakl. Mazáč L., 1937, s. 302.

kompetenčně silnou a tvůrčí, nikoli pouze úředně ceremoniální a reprezentační, podřízenou stranickým a vládním sekretariátům.

Stal se nejbližším spolupracovníkem T.G.Masaryka, který pro svou demokratickou modernizaci české společnosti hledal inspirace na Západě. „*Jsme historickým vývojem, geografickým položením, způsobem myšlení a vůbec svou kulturou celkovou tomu západu nejbliže, nejvíce jsme mu podléhali a nejvíce jsme s ním v kontaktu...byli jsme mezi Slovany prvními, kdož si problém tento filosoficky také uvědomili a skutečně jej řešili*“.³ První ČSR byla ze všech nástupnických států habsburské monarchie liberálnímu parlamentarismu západních demokracií nejbližší.

Politik Beneš odmítl autoritářství, privilegovaný parlamentarismus a integrální nacionalismus, patriarchálně konzervativní slovanství habsburské Čechie. Přihlásil se k sekulárně racionálním hodnotám, demokratickému pojetí národa, občanské rovnosti, respektu k minoritním právům, sociální emancipaci čtvrtého stavu, moderní tradici individuálních práv občana – všemu, co zahrnuje Masarykův termín humanitní demokracie. „*Subjektem politického života u nás je člověk, individuum v jeho lidství, v jeho člověčství, ne strana, ne třída, také nikoli jenom národ, tj. žádné kolektivum*“.⁴

Demokracii nechápal Beneš pouze mezi občany, ale i v mezinárodních vztazích. Demokratické principy v mezinárodních vztazích předpokládaly respekt k rovnoprávnému slovu i pro malé a střední státy. Obezřetný postoj zastával nejenom proti expanzivnímu dynamismu totalitních diktatur, ale i proti mocenské politice velmocí, která oslabovala mezinárodní právo. Usiloval, leč marně, aby předválečný systém mocenských bloků nahradila Společnost národů a systém kolektivní bezpečnosti. Věřil v sílu evropské demokracie. Avšak již r. 1937 došel k závěru, že Společnost národů není s to ochránit malé a střední země, „*před nebezpečím ocitnutí se osamoceně proti té či oné velmoci nebo seskupení takových velmocí... Bohužel již opětovně vznikají bloky velkých mocností a předválečná politika rivality mezi velmocemi a následkem toho je v konečném důsledku velká idea Společnosti ohrožena*“.⁵ E.Beneš byl vášnivý zastánce otevřenosti, světové a evropské angažovanosti československé politiky. Nebyl

³ BENEŠ E. Náš poměr k Západu, tamtéž, s. 349.

⁴ BENEŠ E. Projev při návštěvě Akademického domu 15.1.1938. In Edvard Beneš. Projevy – články – rozhovory 1935-1938, c.d., s. 564.

⁵ BENEŠ E. Interview pro polský list Kurjer Warszawski 7.11.1937, tamtéž, s. 538.

však kosmopolitou – své národní citění kultivované demokracií označoval jako „rozumný, vřelý patriotismus“; byl si vědom hodnot zachování vlastní svébytnosti zájmů a povědomí sebe sama. V promluvě ke studentům vysokých škol 15.ledna 1938 konstatoval: *„Bud' me velmi kritičtí a opatrní na všechno to, co vám přichází v dnešním rozvráceném světě zleva a zprava jako mesiánské teorie mesiánské řešení obtíží dnešní doby. Chraňte se slepého obdivu, ale buďte opatrní i na slepý soud a kritiku... Imitovat v politice a sociálním dění je vždycky úžasně nebezpečný experiment. Bývá pravidelně postaven na nějaké povrchní a vnější podobnosti, zapomíná se na hluboké vývojové a historické různosti velikého dosahu, a odtud pak nutné neúspěchy a katastrofy... Zkoumejme dobře, objektivně, nestranně své vlastní poměry, své vlastní materiální podmínky, své tradice, své historické a vývojové předpoklady! Navazujte na svou historii a historii své vlasti, dávejte dobře pozor na své zeměpisné položení, na svůj kulturní vývoj, na sociální strukturu svého národa a svého státního prostředí...“*⁶

Svémi organizačními schopnostmi a diplomatickou aktivitou se E.Beneš mimořádně zasloužil o vznik a uznání československého státu. Dokázal se překlenout přes dosavadní provinční rámec české a slovenské politiky a založil její zahraničně politický rozměr. Jako uznávaný státník evropského formátu a zakládající člen, propagátor a představitel Společnosti národů učinil nový stát všeobecně známým. Bojoval za jeho integritu v mimořádně nepříznivých podmínkách měnících se sfér vlivu ve střední Evropě. Byl aktivním odpůrcem fašismu, zejména však německého nacismu. Nedoceněnou a nepřipomínanou, zejména na německé straně, zůstává Benešova pomoc rakouskému a německému demokratickému exilu. V krizi západoevropské demokracie neuspěl jeho apel na vytvoření obranného bloku proti nacistické expanzi. Místo toho se prosadila politika usmiřování, usilující o politický obchod s III. říší. V československé krizi roku 1938 vzdoroval do mnichovského verdiktu čtyř mocností. Taktický ústup v kritickém okamžiku ohrožení uchránil izolovaný československý stát od válečného zničení. Neuchránil ho však před vnitřním rozvratem a nástupem domácího autoritativního režimu. V průběhu druhé světové války se E.Beneš stal respektovanou hlavou národního odboje, později i prozatímního státního zřízení v exilu. Mimořádným a nesamozřejmým úspěchem Benešových aktivit bylo spojenecké uznání obnovy československého státu v hranicích r. 1937 i proces

⁶ BENEŠ E. Projev při návštěvě Akademického domu v Praze 15.1.1938, tamtéž s. 563-564.

anulace mnichovské dohody. Do své nové existence vstupovalo Československo mezi vítězi druhé světové války.

Úsilí prezidenta Beneše o osvobození ČSR vlastními silami za přispění všech spojenců, posílení suverenity a mezinárodního jištění obnovené ČSR nebylo úspěšné, ba výsledná realita byla opakem jeho záměrů. Nová linie čs. zahraniční politiky - koncepce mostu mezi Východem a Západem, jež chtěla v ČSR vyrovnávat vlivy SSSR a západních demokracií, a tak zvyšovat suverenitu i mezinárodní prestiž československého státu, byla Stalinem i západními demokraciemi odmítnuta. Předpokládané a československými politiky z Londýna toužebně očekávané západní vyrovnání spojenecké smlouvy se SSSR z prosince r. 1943 spojeneckými smlouvami na obdobné úrovni s Francií, Velkou Británií, případně i se Spojenými státy americkými nebylo realizováno. Ve vznikajícím bipolárním světě západní mocnosti posilovaly svou odpovědnost v jiných částech světa než ve střední a východní Evropě, která se stala respektovanou sovětskou geopolitickou sférou vlivu. Benešův ústup a ukončení československo-sovětského diplomatického konfliktu z roku 1944 umožnilo londýnské vládě návrat do vlasti, obnovu demokratického systému, zamezilo po odejmutí Podkarpatské Rusi další možné územní ztráty.

V poválečné atmosféře celoevropského propadu pravicových idejí a vzestupu nadějí v levicové modely E. Beneš zformuloval koncepci socializující demokracie, z níž v té či oné míře vycházely všechny nekomunistické demokratické strany. Benešovo pojetí bylo programem socialismu jako demokratické alternativy proti krajně pravicovému řádu, deficitům liberálního kapitalismu a komunistickému totalitarismu. Benešova nová socializující demokracie ukázala, že sovětský kolektivistický model není demokratický v otázce politických svobod individua. Koncepce socializující demokracie nechtěla dělat ústupky komunismu, ale chtěla být takovou demokratickou alternativou, která by časem dostala komunismus do defenzívy, za níž by se rozplynul. Ostatně socializující demokracie byla programem i části protikomunistického pounorového odporu. Hlásila se k ní například výslovně Milada Horáková, a to i před pankráckým tribunálem.

Závěrečnou etapu mocenského zápasu let 1945 - 1948, v němž se silná KSČ těšila přímé podpoře SSSR, jehož vojenské jednotky stály v pohotovosti na hranicích, zatímco nejednotné československé demokratické strany dostávaly od

západních velmocí pouze vágní sliby možného rozvoje obchodní a kulturní spolupráce, nemohl tehdy již vážně nemocný prezident výrazněji ovlivnit.

Proslulá Benešova energická pracovitost a houževnatost vzbuzovala mezi kolegy uznání, ale i paniku. Je znám výrok poslance československého parlamentu: „*Nepije, nekouří, netančí, nemá maitressy, nevyhledává společnost, nehraje v karty! Pro boha, co tedy dělá?*“⁷ Sám E. Beneš svou pracovní vytrvalost i schopnost v kritických momentech kontrolovat své emoce (s doporučením pro každého veřejně činného muže) vysvětloval těmito slovy: „*Od mládeí jsem sportovcem a část sportovních zásad převádím i do veřejného života. Když hraji tenis a prohrávám už pět nula a můj protivník už má setball, pořád ještě věřím, že vyhraji, a svůj poslední míč hraji se stejnou rozhodností jako míč první...*“ Jinde píše: „*také já mám rád život, silně jej procítuji a prožívám*“.⁸

V paní Haně, která byla i jeho vzdělanou spolupracovnicí, získal harmonickou jistotu a štěstí. Jsem rád, že tato výstava dokumentuje mnoho záběrů z prezidentova soukromí a přibližuje poznání prezidentova života v jeho celistvosti. Prezidentský pár vytvořil prvorepublikovou noblesu společenského vystupování s civilním nearistokratickým občanským a demokratickým vyjádřením, založeným na úctě k individuálnímu výkonu, vnější eleganci, jemné formě a kultivovanému jednání, snášenlivosti a slušnosti. První občanka, jak zněl dobový termín, Hana Benešová udávala tón pro mnoho rodin československých úředníků, důstojníků, učitelů a dalších občanů mladého státu.

Závěrem mi dovoluete osobní vzpomínku. V roce 1968 mne přijala v Sezimově Ústí na odpoledním čaji paní Hana Benešová. Jako sedmnáctiletý adept studia historie jsem ji zahrnul otázkami na Mnichov, atentát na R. Heydricha, Únor 1948. Vše jsem chtěl vědět hned a s patřičnými podrobnostmi. Pamatuji si na její laskavý úsměv nad mou netrpělivostí a nezkušeností. S taktem převedla rozhovor na archeologické vykopávky v Sezimově Ústí, jichž jsem se účastnil, mé rodinné zázemí, mé zájmy a plány a také mi vysvětlila pravidla a rozdíl mezi cricketem a croquetem. Epochálně zlomové historické informace jsem nezískal, ale příjemnou vzpomínku mám dodnes.

V závěru života se E. Benešovi jeho představa svobodného Československa ve svobodné spolupracující Evropě nenaplnila. Přesto osud druhého

⁷ Cit. podle WERSTADT J. Pohledy na osobnost, dráhu a práci. In. Edvard Beneš. Filosof a státník, c.d., s. 292.

⁸ Projevy dr. Ed. Beneše. In. ŠMERAL B. President Dr. Edvard Beneš. Brno: ÚSJU, 1937, s. 63.

československého prezidenta nepokládám za tragický. Tím by se stal, kdyby přestal pro nás být symbolem i inspirací zápasu o naši svobodu, státnost a demokracii.